

УДК 301 (477.62)

ОБРІЇ ПРИНЦИПУ СОЛІДАРНОСТІ ДОНБАСУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РОЗВІДКА ПИТАННЯ

ОЛЕГ ТУРЕНКО,

кандидат філософських наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави та права Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

ОЛЕГ НОВГОРОДСЬКИЙ,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави та права Донецького юридичного інституту Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

У статті аналізується один із засадничих компонентів соціальної цілісності - принцип солідарності, її сутнісні ознаки. Зосереджена увага на розкритті особливостей регіональної солідарності мешканців Донбасу, яка щодалі стає на заваді демократизації та збереження гомогенності українського суспільства.

Ключові слова: "уявлена спільнота", гомогенність, солідарність, культурна пам'ять, Донбас, публічний простір.

Постановка проблеми. Суспільство як цілісне та складне явище, незалежно від історичного часу й рівня свого розвитку, потребує постійного колективно-раціонального координування. Передусім суспільство опікується своїм колективним виживанням, непохитністю своєї гомогенності. Такий процес являє собою постійний пошук гармонії традиційного та новітнього, балансу між різноманітними соціальними групами та їх інтересами, між приватною та публічною сферами життя людини, між політичною владою та свободами різноманітних спільнот, між бажанням держави бути панівною структурою та правом регіонів відстоювати свою культурно-історичну самобутність. Напівсвідомий принцип відчуття солідарності поєднує суспільний каркас, трансформуючи його в "уявлену спільноту" (Б. Андерсон).

Цілісність українського суспільства (нації) є очевидною. Утім, із часу здобуття незалежності та віддалення від загальноєвропейських цінностей вона гостро потребує верифікації. Під тиском необхідного руху до "цивілізаційного" рівня життя, демократичних цінностей суспільні компоненти починають розбалансовуватися. Українське суспільство виявилось неспроможним швидко "стрибнути" в постіндустріальний світ, бо політична верхівка - члени фінансово-промислових груп, що приватизували механізми держави, - лише симулюють своє долучення до цивілізаційних процесів та цінностей. Водночас найвагоміша частка українського суспільства опинилась у стані відчуження від європейських цінностей та світових процесів. Країна щодалі поділяється на дві протиборчі частини. Перша, "цивілізаційний центр", уособлюється в олігархічно-державних інституціях,

що контролюють публічну сферу та ЗМІ. Друга частина - "периферія" - характеризується протестуючо-патерналістським світоглядом та регіоналізмом. Останнє явище - самоізолюване піднесення культурно-історичних особливостей регіону - виступає фактором, що компенсує його мешканцям уявлену другорядність, периферійність та відчуженість від національної держави. Вочевидь, слабка культурно-комунікативна взаємодія між регіонами країни руйнує принцип солідарності, вносить розлад між суспільними компонентами й тим ставить під загрозу суспільну цілісність.

Одним із регіонів України, який, нібито, руйнує суспільну солідарність і не сприяє посиленню національної держави, вважається Донбас. Його бандитсько-маргінальний "імідж" не дозволяє мешканцям повною мірою долучитися до інтегративних процесів України та до демократичних цінностей сучасної цивілізації. Автори вважають це судження некоректним, оскільки стан відчуження мешканців Донбасу від своєї країни не є чимось новітнім. Із часу утворення його мешканці-мігранти відчували свою "віддаленість" від культури своєї Батьківщини, тієї місцевості, із якої вони прибули. Вони відчули дегуманістичну політику різних держав та випробували на собі тягар прискореної індустріалізації, яка повторювалась (принаймні протягом минулого століття) тричі. Означені історичні перипетії створили передумови складання своєрідної "уявленої спільноти", специфічних принципів солідарності його мешканців. Саме розвідці деяких принципів солідарності Донбасу присвячена стаття.

Огляд і аналіз досліджень і публікацій. Кон-

№7 (98) жовтень 2009 р.

цепт солідарності у філософській думці досліджували О. Конт і Е. Дюркгейм, К.-О. Апель, Х. Арендт, Ю. Габермас, Е. Гідденс, О. Гьофе, П. Новгородцев, Р. Рорті, О. Тоффлер, Ф. Хайек та інші. У вітчизняній науці окресленому питанню приділили увагу В. Ю. Данилів, А. Карась, С. Красько, М. Паращевін, В. Цветков та інші. Ментальність мешканців Донбасу є об'єктом соціологічних та історичних праць Я. Грицака, І. Кононова, Г. Куромії, А. Саржана, О. Стяжкіної, Н. Черниш, О. Міхеевої а також філософських розвідок Г. Коржова, І. та Я. Пасько та інших.

Метою статті є соціально-філософське визначення соціокультурного поняття солідарності, його взаємодії з культурною пам'яттю в системі "уявленої спільноти" мешканців Донбасу. Об'єктом дослідження є деякі особливості регіональної солідарності Донбасу, зафіксовані в культурній пам'яті, а предметом - принцип солідарності.

Виклад основного матеріалу. Солідарність - це поняття, що визначає соціальну згуртованість, яка спирається на моральне переконання, що "є дещо всередині кожного з нас - власне людське - резонує на присутність того ж самого в інших людях" [1]. Це певний масовий зв'язок, прагнення та наслідок особливої комунікації з Іншим, що формує поняття "Ми". Як відправна точка усвідомлення світу поняття "Ми", на думку У. Селларса, формується тоді, коли "люди конституують своє співтовариство, своє "ми", думаючи один про одного як про одного з нас, бажаючи загального добра не в межах доброзичливості, але з погляду одного з нас, або з моральної точки зору" [2]. Отже, солідарність можна вважати соціальною нормою, метафізичним законом, який велить бути разом, тому що кожен із нас несе в собі схожі якості, апріорні цінності та переконання, що й закладають відчуття нерозривності з Іншим. Така "схожість" до себе подібних, як зазначав Е. Дюркгейм, веде до стану абсолютного (міфологізованого) злиття з Іншими й втрати своєї особистості - досягнення колективного існування [3].

Метафізичною підставою солідарності є специфіка людського буття, яка характеризується тим, що ніхто не може існувати сам по собі, окремо від інших (своїх і чужих) людей. Коли це трапляється, то людину поглинає жах та відчай, вона втрачає розум, і уся її діяльність спрямована на деструкцію. Щоб цього не трапилось, солідарність отримує ознаки позачасового та понадсуб'єктивного космічного закону, який передує будь-якій моральній установці. Дотримання цього міфо-метафізичного закону веде до Вищого блага - узгодження, безпеки, гармонізації суспільного світу, яким би змінним та суперечливим він не був.

Сама по собі солідарність уміщує присутність Іншого, категорію Ми, яка включена в цілісне уявлення, нерозривне світовідчуття окремої людини. Це є синкретичне відчуття цілісності та нерозривності світу з людиною. Ці чуттєві якості мають коріння в первісно-міфологічному світовідчутті. Історично солідарність пов'язана з інстинктом самозбереження, виживання роду будь-яким способом - навіть через збереження життя небезпечному ворогу, якщо це необхідно. Звідси солідарність як метафізична згуртованість, *спів-буття* - це відповідь на відчуття невпевненості, жаху, які здавна переслідують людство в його існуванні.

Згадані характеристики солідарності притаманні примітивним суспільствам, які мають високий рівень гомогенності і визначені Е. Дюркгеймом як механіч-

на форма солідарності. Інша її форма - органічна солідарність. Головною розбіжністю між ними, на думку французького соціолога, є рівень поділу праці, який є значно вищим і складнішим в органічній формі. Остання характеризується індивідуалізацією, базується на несхожих, майже протилежних складових і формується на принципах раціоналізації - договору та права, тобто пов'язана з процесом модернізації.

Слід зазначити, що під терміном "модернізація" автори розуміють процеси урбанізації, індустріалізації, секуляризації та бюрократизації, які починають панувати у світі з XIX ст. Перехід від доіндустріального суспільства до модерного характеризується "раціоналізацією усіх сфер суспільства" (М. Вебер), він спричинив зрушення від традиційних, релігійних до раціонально-правових цінностей. Модернізація призвела до болшого зламу старих культурних цінностей, зміни форми солідарності. У західноєвропейській історії ця задача була успішно виконана завдяки протестантській моралі, утвердженню ліберально-утилітаристської ідеології та національній державі, які виправдовували розвиток буржуазної індивідуалізації, нові принципи свободи й соціальної комунікації та нову форму солідарності - органічну.

Утім, механічна солідарність із часу модернізації нікуди не зникає, а стає підґрунтям іншої своєї форми. У сучасному світі дві форми солідарності постійно мігрують - із приватної сфери до публічного простору й навпаки, створюючи таким чином різнофункціональні рівні суспільного буття людини. Принципи солідарності узгоджують інтереси людей у межах комунікативної спільноти на всіх її рівнях й утверджуються культурною пам'яттю та правом. Отже, модерна людина раціонально визначає свої індивідуальні та суспільні інтереси, поєднуючи їх у єдиний комплекс коопераційних ціннісних переконань та норм права, що вкладаються в традиційну мораль і спосіб життя. Виходячи із цього, органічну солідарність необхідно визначати, за словами А. Карася, як "певний стан усвідомлення і розуміння", який "надходить не від зовнішньої соціальності, а від розуміння людської соціальності" [4].

Таке розуміння в Західній Європі формується поступово - з періоду утвердження італійських місткомун, де окремі міські громади виробляли правові (свідомо раціональні, а не інтуїтивні) норми співіснування як для окремого індивіда, так і в цілому для громади, відстоювали свої права у взаємовідносинах місто - сеньйор, місто - держава (король). Новітні моральні та правові норми, що формували модерний спосіб життя, включали в себе головні принципи двох форм солідарності - самозбереження та продовження роду в першій формі, а в другій формі - принцип вільної самореалізації, який, у свою чергу, спирається на активну свободу та соціальну гарантію надання кожній людині життєвих шансів.

Таким чином, модерна солідарність складається з розумного сприйняття певного індивіда та спільної (територіальної, класової, релігійної, національної тощо) динаміки суспільних відносин, свого місця в них. Усвідомлення цього веде до утворення суспільних норм, які базуються на визначених природних правах кожного індивіда та групи в рамках принципу досягнення загальних життєвих цілей. Порушення норм солідарності веде до конфлікту, руйнування суспільних інституцій. Щоб цього не сталося, будь-яка спільнота має певні механізми соціального контролю, принципи покарання для поруш-

ників, форми нагороди. Тобто сама спільнота через соціалізацію керує рівнем солідарності, визначаючи пріоритетні цінності для соціальних прошарків, досягаючи певної гомогенності на визначеній території, зберігаючи їх у культурній пам'яті.

Повертаючись до об'єкта дослідження, слід згадати, що Донбас є доволі пізнім територіальним утворенням, виникнення якого збігається з періодом прискореної індустріалізації. Кінець XIX ст. для України (тоді - у рамках Російської імперії) був часом початку переходу від патріархального до індустріального суспільства, від колективних до індивідуалістичних цінностей, від механічної форми солідарності до органічної. Цей перехід не був підкріплений ідеологічно - буржуазні цінності лише почали пробивати собі шлях до свідомості людей. Соціальні інституції минулого не узгоджувалися з вимогами модернізації й утрачали свій вплив. Індустріалізація Донбасу носила вимушений характер і протікала значною мірою завдяки закордонному капіталу. Модернізація Росії починалася в умовах поєднання ранньобуржуазних та феодално-поміщицьких методів управління без будь-якого соціального захисту індивіда як від держави, так і від земських чи міських громад. У цих процесах Донбас став епіцентром дегуманістичної політики, яка виправдовувалася з боку держави необхідністю швидкого промислового становлення регіону, помноженого на брак часу.

Від самого початку свого масового заселення Донбас нагадував військовий полігон, де все населення "тотально мобілізувалося" (Е. Юнгер) державою. Переважна більшість населення складалася з різнорідних переселенців, які не могли швидко консолідуватися, спираючись на національні форми культури, і солідарно протистояти державній політиці чи олігархічним корпораціям, що експлуатували їх. Тому пересічний мешканець Донбасу відчував себе жакливо самотнім, а своє перебування в екстремальних умовах оцінював як тимчасово вимушене явище. Для прикладу слід згадати бажання О. Стаханова заробити більше грошей та повернутися до свого рідного села. Таким чином, територія Донбасу усвідомлювалась "заробітчанами" як "другорядна", яка не підлягала ретельному окультуренню, а належить до тимчасового, споживацького, використання. Імовірно, таке ж ставлення до людини та території домінувало у свідомості тогочасних "менеджерів", власників заводів і промислів, які керували промисловістю Донбасу.

Стан "тотальної мобілізації" для мешканців Донбасу продовжувався доволі довго - протягом майже століття (із середини XIX до середини XX ст.) і "повернувся" наприкінці 80-х рр. минулого століття. Різні ідеологічні гасла й держави (Російська імперія, СРСР, Україна) вимагали одного - будівництва, переустаткування, перебудови, відродження, росту промислового виробництва, і мало звертали увагу на щось інше. Держава й капіталістичні корпорації утворили тут атмосферу промислового терору, де трудящі ніколи не почували себе в безпеці й у жакливих умовах займалися нескінченною працею, що отупляла їх розум. Селяни нових міграційних хвиль, опиняючись у новітніх для них формах життя, - місцях-бараках, місцях-копальнях, швидко маргіналізувалися. Вони розчинялися в трудовій тотальності, перетворюючись на деперсоніфікованих "людей праці" - атомізовану масу, що не має нічого: ані власності, ані свободи, ані свого по-

стійного житла. Єдине, що залишалось, це примарне бажання повернутися на Батьківщину та небезпечна праця на чужому виробництві. Незначна наявність у суспільних відносинах буржуазної ініціативи, яка не могла утвердитися в Донбасі внаслідок нерозповсюдженості приватної власності, погіршувала ситуацію. Отже, деперсоніфікація, техногенні небезпеки й велика смертність на виробництві та відрив від своїх культурних коренів породжували відчуття самотності та страху, якому мешканці Донбасу відповідали пасивним фаталізмом, що був, за словами Г. Куромії, "розрадою до відчаю" [5].

Освоєння нового "життєвого простору" потребувало від переселенців напрацювання особливої форми солідарності. Важкість вироблення регіональних принципів солідарності полягала в тому, що перша форма - механізована солідарність - перебувала, завдяки початку Модерну й культурного "відриву" мешканців Донбасу, у стані анемії. Солідарність взаємодіє з іншим суспільним компонентом - історичною пам'яттю нації, яку потрібно було "заповнити". Остання включає в себе усвідомлення та збереження факту історичної кривди, яку зазнав народ і яка стала відправною точкою руху народу до консолідації. Одночасно із цим історична пам'ять має функції збереження та визначення спільного відчуття гордості за минуле та сучасні досягнення, а також спільну скорботу у зв'язку з пережитими трагедіями. Нарешті, пам'ять вказує істинні взірці поведінки й цінностей, структурує особливості національного мислення, що стає основою життєвого зразка й відмінності, яка відрізняє "наш" народ від "іншого". У результаті через культурну пам'ять нація визначає свою спільну долю та мету, затверджуючи її компоненти сакрально-святковими діями.

Мешканці Донбасу, імовірно, завдяки мультикультурності поселенців, браку освіченості, дозвілля зокрема, а головне - активним втручанням держави, через небачені до того засоби впливу на свідомість (політичну пропаганду, друковане слово, радіо та кіно) і пряме насилля не змогли виробити спільних принципів солідарності. Компоненти культурної пам'яті були "заповнені" не національними складовими, а державними російсько-радянськими ідеологемами. Панівною стала радянська штучно створена історична пам'ять, яка мала міфо-імперську основу. Завдяки цьому, бажаючи того чи ні, радянська влада утвердила механічну форму солідарності, центральною цінністю та метою якої стало не збереження нації чи цілісність суспільства, а держава з її міфо-експансійними планами.

Радянська ідеологема солідарності впливала з неприхованого прагнення більшовиків до максимальної централізації влади з метою побудови імперського простору - простору універсальної єдності людства під проводом справедливої влади. Це прагнення спиралося на патріархально-новітню міфологеми - боротьбу із зовнішнім ворожим хаосом, буржуазним світом Зла. Така боротьба потребувала внутрішньої тотальності та застосування насилля, придушення різноманітної багатообразності, із якої складалася радянська імперія. Таким чином, межі ідеологічно впорядкованого "свого", "нашого" світу ставали межами індивідуальної ідентичності, яка потребувала "зливання" з владою, зі своїм міфічно, віртуально існуючим радянським народом та його утопічним майбутнім.

Отже, завдяки поєднанню насилля та міфологічно-ідеологічній оманливості радянська ідентичність

поєднувала в собі протидіючі компоненти: страху та надії, офіційного культу героїзму та етики "доносительства", фатальну маніловщину та підліткову агресивність, ідеологічну пихатість та некритичне ставлення до Іншого. Завдяки двозначності ідентичності регіональна "уявлена спільнота" в тій чи іншій ситуації лукаво обирала необхідний їй базовий компонент. Залишена без корінного стрижня, будучи постійно динамічним явищем, якому, з одного боку, необхідна могутність держави, а з іншого - її тотальність, донецька "уявлена спільнота" штовхала своїх носіїв у закриті сферу традиційного приватно-родинно-кланового життя.

Щоправда, залишалася ще одна сфера життя, де могла історично сформуватися органічна форма солідарності. Це професійна діяльність та профспілковий рух робітників. Але процес консолідації трудівників був небезпечним для держави, яка робила все можливе, щоб призупинити процес формування єдиних принципів солідарності мешканців Донбасу. Радянська влада почала використовувати не лише прямий терор, але структурно-ідеологічно "переставляти" цінності солідарності в людській свідомості, створюючи цілком ізольовану людську істоту. Так, ключовий принцип солідарності - рівність людей - був зруйнований радянською владою і завдяки стаханівському руху, який, на думку Х. Арендт, "зруйнував рештки солідарності та класової свідомості серед робітників, по-перше, розпалюванням нещадної конкуренції, а по-друге, створенням тимчасової аристократії стахановців, соціальною дистанцією якої від звичайного робітника, зрозуміло, сприймалася гостріше, ніж відстань між робітниками та керівництвом" [6], а із часом, створенням номенклатурної ієрархії робітників та партійців, окремі частини якої внутрішньо конкурували між собою. Такі стосунки стали прообразом патрон-клієнтельних взаємодій, що утвердилися в Донбасі нині [7].

Після руйнації СРСР та перетворення його ідеалів на "уявлені уламки" регіональна ідентичність залишила в собі частку минулого світогляду - бачити все зовнішнє, у тому числі українську державу, як вороже, що порушує її замкнуту стабільність. Утім, суспільне життя, зумовлене потребою в безпеці, вимагає існування національної держави. У свідомості ж мешканців Донбасу з державою пов'язується майже все негативне. Виходячи із цього був вироблений один із солідарних принципів Донбасу - фатальна відчуженість (аналогічна ранньохристиянському есхатологічному відчуженню, яке спіралася на вислів Ісуса Христа: "Царство Моє не від світу цього" (Іоанн 18:36)) його мешканців від дер-

жави, від будь-якої великої гомогенної структури. Відбулась світоглядна колізія - поєднання непоєднаних одиниць. Сильна держава (у тому сенсі, що в будь-який час може застосувати безкомпромісний примус для своїх громадян, а також заможна, що дозволяє злодіювати) зобов'язана бути, але "десь за хмарами", тому що, хоч і ворожа, може забезпечити і, головне, дати місце до праці - можливість вижити. В уявленні держава офіційно залишається нероздільним власником у Донбасі, і тому її слід терпіти, але не долучатися до її корінних засад.

Висновок

Отже, одним із ключових принципів солідарності мешканців Донбасу є фатально-імперський традиціоналізм. Цей принцип внутрішньо розщеплений на протилежні компоненти, які дивовижним чином поєднують механічну та органічну форми солідарності. Ключовою характеристикою такого синтезу є відчуття ізольованості та тривоги, які "знімаються" агресивним невизнанням панування національної культури, гомогенності суспільства та держави й узагалі острахом перед публічним простором.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / Р. Рорти ; [пер. с англ. И. Хестановой, Р. Хестанова]. - М. : Русское феноменологическое общество, 1996. - С. 239-240.
2. Там само. - С. 241.
3. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Э. Дюркгейм ; [пер. с фр. А. Б. Гофмана]. - М. : Канон, 1996. - С. 138.
4. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях / А. Карась. - К., Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. - С. 424.
5. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння 1870-1990-і роки / Г. Куромія ; [пер. з англ. Г. Кьорян, В. Агеев ; передм. Г. Немир]. - К. : Видавництво Соломії Павличко, 2002. - С. 51.
6. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арендт ; [пер. з англ.]. - К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. - С. 370.
7. Пасько Я. І. Регіональна ідентичність в умовах перемітного суспільства: досвід Донбасу / Я. І. Пасько, Г. А. Коржов // Ідентичність у сучасному вимірі : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. - Донецьк : Юго-Восток, 2006. - С. 302.
8. Білецький В. С. Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення / В. С. Білецький. - Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. - 28 с.

O. Turenko, O. Novhords'kyj

HORIZONS OF PRINCIPLE OF SOLIDARITY OF DONBAS: SOCIAL-PHILOSOPHY RESEARCH OF QUESTION

In the article one of fundamental components of social integrity is analysed is principle of solidarity, his essence signs. Attention is spared on opening of features of regional solidarity of habitants of Donbas, which to become the obstacle of democratization that maintainances of homogeneity of Ukrainian society.

Key words: "presented association", homogenous, solidarity, Donbas, public space, cultural memory.

© О. Туренко, О. Новгородський
Надійшла до редакції 08.10.2009

№7 (98) жовтень 2009 р.